

FILOZOFIJSKA OSTAVŠTINA STJEPANA ZIMMERMANN

IVAN ČEHOK

(*Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet
– Pedagogijske znanosti*)

UDK 101 (497.5) »501«
Izvorni znanstveni članak
Primljen: 15. 10. 1993.

I.

Najplodniji¹ i, sudeći barem po tematici cjelokupnog opusa, najsvestraniji hrvatski filozofijski pisac ovoga stoljeća – Stjepan Zimmermann (1884–1963) – ostavio je za sobom nekoliko djela u rukopisu. Do danas, trideset godina od njegove smrti, ona ne samo da nisu objavljena, nego su, štoviše, gotovo nepoznata znanstvenoj javnosti². Susretljivošću Hrvatske franjevačke provincije, napose prof. Bonaventure Dude, nedavno sam pregledao Zimmermannovu ostavštinu, a po jedan primjerak svakog rukopisa moguće je dobiti na uvid u biblioteci Instituta za filozofiju u Zagrebu.

Prije no što prikazem sadržaj ostavštine, valja nam se ukratko upoznati s okolnostima u kojima je ona nastajala, u kojima je pohranjena i u kojima se očuvala u ovakvom obliku. Od 1918. godine, kada se habilitirao na Mudroslovnom fakultetu, postavši prvi profesor filozofije na Bogoslovnom fakultetu u Zagrebu, pa sve do umirovljenja 1946. godine, Zimmermann je objavio oko dvadesetak djela različite tematike (osim filozofije, proučavao je psihologiju i teologiju). Ipak, središnje su teme njegova opusa spoznajna teorija (noetika), filozofija religije i tzv. socijalna filozofija (ili, kako je često naziva, filozofija kulture). Prateći zbivanja u europskoj filozofiji, ali i u našoj znanstvenoj misli, Zimmermann se neprekidno sučeljava s mnoštvom različitih idejnih a često i

¹ Ovdje se služim Mužinićevom tvrdnjom da je Zimmermann »do sada najplodniji filozofijski pisac u Hrvata uopće«, A. Mužinić, *Filozofija u Hrvata od 1918–1938. godine*, Beograd 1939., 14.

² Izuzetak je napomena u radu A. Kusića, »Stjepan Zimmermann kao filozof« (habilitacijski rad), Arhiv KBF-a 320/1965.

ideoloških pravaca, tako da njegovo akademsko djelovanje ponekad prerasta u ideološko i političko raspravljanje. Tako je i njega, naposljetku, zadesila ista sudbina kao i druge naše značajnike (Bauer, Arnold, Bazala itd.): politički moćnici što nameću ideološke poglede pokušali su iskoristiti njegov ugled u stranačkim i ideološkim sukobljavanjima. Najprije su ga, kako se vidi iz neobjavljenih autobiografskih zabilježaka (a što potvrđuju i njegovi suvremenici) vrbovale u službu vlasti Kraljevine SHS; zatim je, odbivši nekoliko ponuda, napokon postao povjerenik za visoko školstvo u NDH, zadužen za izradu novog sveučilišnog zakona. Naposljetku, nakon završetka rata i uspostave FNRJ, osuđen je na sudu časti zbog stavova u knjizi *Kriza kulture*, nakon čega je i umirovljen. Od toga trena Stjepan Zimmermann više nije mogao objavljivati djela, a javljao se veoma rijetko u katoličkim listovima. Da bih istaknuo kolika je bila snaga kojom se njegovo ime i djelo potiskivalo, navest ću samo jedan paradoks: premda je on jedan od osnivača *Hrvatske enciklopedije*, iz koje se, barem idejno, kasnije razvila enciklopedijska djelatnost u Hrvatskoj, podatke o njemu nećemo naći ni u jednoj kasnijoj enciklopediji ili priručniku.

Zimmermanna ipak nije obeshrabrilo najprije nepravedno suđenje a kasnije i nasilno ušutkivanje neoskolastičke filozofijske misli, odnosno, ideološko proskribiranje njegovih stavova. On je štoviše nastavio neumorno proučavati filozofiju ostavivši, kako reko, nekoliko djela u rukopisu, čak se služeći, kada je to trebalo, i pseudoepigrafijom³. Koliko je pak u njegovu radu bilo samopouzdanja i vjere u trajnu vrijednost pravde i istine nasuprot silništvu i ideološkoj obmani, svjedoči činjenica da je većinu rukopisa gotovo u potpunosti spremio za tisak, znajući da će jednom ipak biti objavljeni.

Ipak, još se uvijek sa sigurnošću ne može utvrditi izvorno stanje ostavštine. Zimmermann je, po pričanju najbližih prijatelja i štovatelja, vjerojatno ostavio nekoliko primjeraka ostavštine ustanovama u kojima je djelovao dugi niz godina (HAZU, a možda i Sveučilišnoj biblioteci). Međutim, jedini primjerak ostavštine pronašao sam u arhivi Hrvatske franjevačke provincije na Kaptolu. Budući da se dio arhive nalazi u samostanu u Samoboru, te da na pojedinim listovima u ostavštini nalazimo to mjesto, nije bilo moguće do kraja utvrditi nije li dio ostavštine u međuvremenu preseljen. Jer, u dokumentu pronađenom u sklopu same ostavštine postoji zadužnica naslovljena na o. Romualda Remića na kojoj je ispisan sadržaj kutija spisa što ih je on primio od Zimmermanna. Na njoj se navode slijedeći rukopisi:

»Jaspersov egzistencijalizam«, »Znanost i vjera«, »Temelji religije«, »Uvod u filozofiju«, »Filozofijske studije«, »Put k sreći«, »Od materijalizma k religiji« i »Problem života i smrti«.

³ Tako je na prvoj stranici rukopisa »Znanost i vjera« Zimmermann naveo kao auktora Th. Harapina strahujući da bi mu rukopis mogao biti oduzet od OZNA-e.

Osim cjelovitih djela, navedeno je mnoštvo Zimmermannovih članaka, recenzija, pojedinih bilježaka, pa i nekoliko članaka o njemu.

Drugi trag o sadržaju ostavštine daje Zimmermannov štovatelj Ante Kusić u svojoj habilitacijskoj radnji te u članku in memoriam Zimmermannu, objavljenom u *Bogoslovskoj smotri*. On također navodi spomenuta djela, ali ne spominje manje radove⁴. Njegov popis nastao je zapravo uvidom u cjelokupnu ostavštinu prije Zimmermannove smrti, jer se Kusić kasnije više nije njome bavio.

Od onih djela što ih navodi zadužnica i Kusićev popis, ja nisam zatekao »Put k sreći«, »Od materijalizma k religiji« i »Problem života i smrti« (no, valja imati na umu da u većim rukopisima nalazimo pojedine cjeline pod tim ili sličnim naslovom). Međutim, ostavština što sam je pregledao sadrži rukopise »Smisao kršćanske religije«, »Filozofija i kršćanska religija o smislu života«, te niz manjih članaka o različitim temama. U jednoj manjoj kuverti na kojoj je rukom napisano: »Otvoriti u slučaju moje smrti«, nalazi se tekst naslovljen »Autobiografske zabilježke o mojem držanju za vrijeme rata i poslije (za moje prijatelje ovdje i u inozemstvu)«. On se također ne spominje u gorenavedenim popisima a sadrži podatke od presudne važnosti za rasvjetljavanje Zimmermannova odnosa spram različitih političkih poredaka napose spram ustaških i komunističkih »hrvatskih« vlasti. Također sam pronašao i rukopis »Putem filozofiranja«.

Cjelokupna je ostavština sačuvana u sedam velikih omota, od kojih neki sadrže više rukopisa. Svi su rukopisi osim »Filozofijskih studija« i niza manjih članaka (njih sam sve skupio pod zbirni naziv »Filozofijska miscelaneja«) ispisani pisaćim strojem i gotovo posve čitljivi. Na nekim je mjestima tek Zimmermann rukom dopisivao pojedine retke, katkada i čitave odlomke ili je pak uz margine ispisivao korektorne znakove, što bi trebalo posebno odgonetnuti i umetnuti u cjelinu djela. Na žalost nije moguće brojčano točno odrediti opseg svakog pojedinog djela već samo približno, i to s vjerojatno malim odstupanjima od stvarnog stanja. Naime, Zimmermann je za sva djela ispisana strojem na početku izradio pregled sadržaja na kojemu se točno uočava kompozicija djela i opseg pojedinih cjelina. No, zbog naknadnih umetanja pa i premetanja čitavih odlomaka i poglavlja došlo je do promjene broja stranica rukopisa, tako da su stranice naknadno prenumerirane rukom, što nije najpouzdaniji pokazatelj jer je veoma lako moglo doći do zabune ili pak do gubitka pojedinih stranica. U daljnjoj obradbi građe dakle bit će nužno još jednom pažljivo pregledati sve stranice, utvrditi poštuje li brojčani redoslijed sadržajni niz, te numerirati stranice.

U lošijem su stanju dva »prava« rukopisa, dakle, rukom ispisana djela »Filozofijske studije« i »Filozofijska miscelaneja«. Ovdje gotovo nije moguće

⁴ A. Kusić, *In memoriam Stjepanu Zimmermannu*, *Bogoslovska smotra*, 33/1963., 142.

odrediti redosljed stranica jer najčešće ili nisu numerirane ili su pak višestruko prenumerirane. Mnoga su mjesta nečitljiva, nekoliko puta prepravljena te dogotovljena na manjim, nepovezanim djelićima papira. Nakon prvoga čitanja nameće se zaključak da su to misaono međusobno nevezani manji članci o različitim temama, proširene recenzije, kraće reminiscencije, zabilješke itd., a da sadržajno odgovaraju već objavljenim Zimmermannovim člancima ili pak odlomcima većih djela. Njihova važnost stoga nije tako velika kao ona gore navedenih cjelovitih djela. Svrha je ovoga rada kako predstavljanje rukopisne građe tako i ukazivanje na važnost pojedinih djela za ispravno i potpuno razumijevanje čitava Zimmermannova opusa, tako da ću u slijedećem poglavlju unijeti samo ključne misli iz uže filozofijske građe u ostavštini u kontekst cjelokupnog Zimmermannova mišljenja.

II.

Po prvoj prosudbi samih naslova građe, filozofijskoj su pozornosti svakako najzanimljivija djela »Uvod u filozofiju«, »Putem filozofiranja« i »Jaspersov egzistencijalizam«, dok bi se teolozi vjerojatno posvetili djelima »Temelji religije« i »Smisao kršćanske religije«. U područje zajedničkog interesa ulazila bi djela »Znanost i vjera« i »Filozofija i kršćanska religija o smislu života«. Već je nakon prvoga čitanja, međutim, moguće uočiti da se neki odlomci pa čak i čitave veće cjeline djela iz rukopisne građe najprije naslovom a onda i sadržajem podudaraju s pojedinim dijelovima već objavljenih Zimmermannovih djela. Poznato je, primjerice, da je Zimmermann auktor udžbenika *Uvod u filozofiju* te priručnika *Temelji filozofije* Uspoređenjem ovih djela s rukopisom »Uvod u filozofiju« utvrdio sam da u potpunosti postoji zapravo samo nekoliko poglavlja što ih ne nalazimo u prvim te da ne sadrži bitnije preinake prijašnjeg učenja. Nadalje, istovjetna su mnoga poglavlja autobiografskog djela *Putem života* i rukopisa »Putem filozofiranja«. Ono što je pak različito u potpunosti spram prvoga u osnovnim se mislima podudara s nekim drugim Zimmermannovim djelima. Isto bi se to moglo reći i za teološka djela s izuzetkom opsežnog rukopisa »Temelji religije«.

Jedino djelo kojim Zimmermann zapravo proširuje svoju prijašnju tematiku jest »Jaspersov egzistencijalizam«. U pravom smislu te riječi, Jaspersovo je mišljenje *kasna tema* Zimmermannove filozofije, premda je on veoma rano poznao Jaspersa, te ga je čak navodio u bibliografiji djela *Duševni život*.

Štoviše, egzistencijalistička je filozofija jedini suvremeni misaoni pravac što ga Zimmermann rijetko razmatra u svojim prijeratnim djelima.

Rukopis se sastoji od dva sveska: u prvome se tumači i kritizira Jaspersova filozofija a u drugome se u dijaloškom obliku (razgovor egzistencijalista i

skolastika) prepričavaju ključne postavke prvoga sveska. Na omotu je rukom napisano da je djelo spremno za tisak, na što također upućuje i njegov izgled. Zimmermann je korigirao sve pogreške, na marginama ispisao upute za tisak te numerirao stranice. Ipak, postoji nekoliko razloga za sumnju da djelo ipak nije trebalo biti tiskano u ovome obliku. Prije svega, tiskanim je slovima više stranica numerirano istim brojem, što nas upućuje na zaključak da se radi o različitim, prvotno u sebi zaokruženim cjelinama što ih je auktor kasnije pokušao povezati umecima ili dodacima, te se događa da se sadržaji nekih poglavlja smisleno bolje uklapaju u sasvim drugi dio djela, odnosno, da se uopće ne uklapaju u onaj dio gdje ih nalazimo. Usto, Zimmermann nije napisao pregled sadržaja, štoviše, uopće nije naslovio dijelove rukopisa i pojedine odlomke, što je presedan u njegovim brojnim djelima. Redosljed poglavlja određen je rednim brojem ali se i ovdje uočava prepravljane pa čak i kriva numeracija.

Djelo od približno 800 kartica teksta podijeljeno je na četiri velika dijela, te unutar toga na poglavlja. Naslovi što ću ih ovdje dati prvi su, radni naslovi za lakše praćenje Zimmermannove misli:

I. Povijesnofilozofijska pozadina Jaspersove filozofije

1. Utjecaj Kierkegaarda i filozofije života na Jaspersa
2. Jaspersovo razumijevanje suvremene filozofije
3. Prethodno određenje temeljnih pojmova
4. Pojmovi »bitak« i »svijet«

II. Pojam znanja kod Jaspersa i u suvremenoj filozofiji

1. Noetička pozicija nasuprot Jaspersu
2. Mogućnost određenja čovjeka
3. Schelerova i Sprangerova filozofija religije
4. Jaspersov agnosticizam
5. Problem vrijednosti (kritika Hessena)
6. Problem transcendiranja
7. Egzistencijalističko shvaćanje vjere

III. Filozofija kao egzistencijalno mišljenje

1. Subjektivizam i pojam istine
2. Zadaća filozofije po Jaspersu
3. Etički odnos spram transcendentnog

4. Osvjetljenje nastupne pozicije
5. Djelo *Einführung in die Philosophie*
6. Pojam smisla kod egzistencijalista
7. Djelo *Der philosophische Glaube*
8. Novovjeko razmišljanje o Bogu
9. O Bogu u djelu *Existenzphilosophie*

IV. Kasnija djela i odjeci Jaspersove filozofije

1. Božja Führung kod Jaspersa
2. Jaspers-Bollnow
3. Kršćansko razumijevanje Jaspersa
4. Neoskolastička filozofija spram Jaspersa
5. Usporedba egzistencijalističke i marksističke filozofije
6. Utjecaj Jaspersove filozofije na ideološka strujanja
7. Njemački egzistencijalizam
8. Osnovne crte neoskolastičke filozofije
9. Problem kauzalnosti

Uz napomenu da su ovi naslovi postavljeni samo radi lakšeg snalaženja u opsežnom djelu, mislim da oni bjelodano pokazuju širinu Zimmermannova tumačenja Jaspersa, te da je odmah moguće utvrditi da ovako zamišljeno djelo čak i danas, tridesetak godina nakon nastanka, ne samo da nije izgubilo na aktualnosti nego je upravo prijeko potrebno u našoj filozofiji. Uza sve nedostatke, o kojima ću kasnije govoriti, ono na sustavan način prikazuje povijesnu pozadinu razvijanja egzistencijalističke filozofije u različitim njezinim oblicima, crpeći podatke iz recentnih djela, osvjetljujući dapače odnose što su se tek oblikovali (primjerice, odnos Heidegger–Jaspers ili Jaspers–Bollnow). Da bih ukazao na njegovu važnost navest ću samo činjenicu da je iz njega moguće izraditi čitav mali rječnik filozofijske terminologije:

obuhvatak – das Umgreifende,
 odrješitost – Entschlossenheit,
 opstanak – Dasein,
 sopstvenost – Eigentlichkeit,
 uočivanje – Innwerden,
 usvijetnost – in-der-Welt-sein, itd.

Zimmermann je dobro poznao većinu Jaspersovih djela napisanih do otprilike 1960. godine, što se vidi iz bibliografije priložene uz rukopis, te iz mnogih navoda izvornih djela. On međutim ne pristupa Jaspersu s pozicije njegovih vlastitih djela nego najprije rasvjetljuje razvoj različitih struja u post-hegelijanskoj filozofiji, napose se usredotočujući na Kierkegaardovo mišljenje. Premda jasno utvrđuje da većina struja nastaje raspadom Hegelova apsolutnog znanstvenog sustava, Zimmermann ipak, u skladu sa svojim osebujnim shvaćanjem povijesti filozofije, prijelomnu točku u tom razvoju smještava u Kantovo mišljenje. Od Kanta naovamo započinje *agnosticizam* koji zahvaća najprije Kierkegarda a onda i njegova misaonog sljedbenika Jaspersa. Zimmermannova je zadaća dokazati »neosnovanost Jaspersova agnosticizma« (str. 138), metodički postupno – usporedbom glavnih Jaspersovih djela i svojih vlastitih stavova izrečenih u tri ključne filozofijske discipline – noetici, filozofiji života i filozofiji religije. Što se tiče noetičkog sukobljavanja, Zimmermann se i ovdje zapravo bori protiv »sfinge«⁵ što se prepriječila neoskolasticima, a na čija pitanja i on čitava života traži odgovor. Ta je sfinga Kant (sustavnu kritiku Kanta pruža djelo *Kant i neoskolastika* (Zagreb, 1920/21)). Jaspers je zapravo samo povod da se još jednom istakne pogubno Kantovo subjektiviziranje spoznaje i rušenje racionalne osnove metafizike (da se poslužim Zimmermannovim jezikom): »Na Kanta se oslanja i Jaspers, na njegov antimetafizički stav, ukoliko zabacuje *racionalni* pristup transempiričkoj sferi bitka« (str. 158). Zanimjavši, dakle, mogućnost razumske spoznaje izvaniskustvenog svijeta, ili, egzistencijalističkim jezikom rečeno, onoga što je izvan »usvijetnosti opstanka«, Jaspers traži u, uvjetno rečeno, filozofiji religije, mogućnost vrijednosnog a ne spoznajnog povezivanja opstanka i transcendentnog bića. Stoga se kod njega taj, za samu razumsku spoznaju složen, teško razumljiv (izraziv), odnos opisuje raznim »psihologističkim« terminima, premda se na kraju njegova potvrda nalazi u tzv. *filozofijskoj vjeri* (Zimmermann posebno detaljno analizira djelo *Der philosophische Glaube*): »Dokuda nas je doveo Jaspers? Zapravo on apelira na pojedinca, ukoliko je iskustveno pogođen graničnom situacijom, te svojim 'umom' (Vernunft) uočuje da se može odlučnim pothvatom osloboditi (= egzistencija) i time se 'prekopčati' u transcendentnost. A što je ona? *Moć*, kaže Jaspers, i objašnjava time, da sloboda nije 'causa sui' (kao što je Bog). Pitamo: kakav je to pojam 'causa sui'? I otkuda je najedanput došlo do ove definicije Boga? Transcendentnost ovdje dobiva pojmovno određenje kao 'moć', a to znači da je sa slobodom (egzistencijom) u kauzalnoj relaciji... Što je Jaspers odrekao razumu (naime shvaćanje objektivnog bitka), to sada prepušta 'umu' – kao 'filozofsku vjeru'«... (str. 280–281).

⁵ Tako odnos neoskolastika spram Kanta vidi E. Przywara u do sada najboljem kratkom prikazu razvoja neoskolastičke misli; usp. »Die Problematik der Neuscholastik«, *Kant-Studien* 23/1928., 73–99.

Dalje se početna noetička polemika zaoštrava do skrajnjih mogućnosti upravo u tumačenju pojmova »granična situacija«, »šifrirana poruka« (po Jaspersu, naime, na Boga upućuju tragovi što ih nalazi »usvijetni opstanak«), »Krist-mythos« itd. Ovaj poduži odlomak naveo sam jer može poslužiti kao ogledni primjer Zimmermannova načina tumačenja i raspravljanja u ovom djelu. On doduše korektno navodi Jaspersove misli ali ih odmah pokušava oboriti s vidika prethodno naznačene opreke agnosticizma i intelektualizma, odnosno, noetičkog objektivizma. Dosljedan u obrani svojeg gledišta Zimmermann odriče svaku mogućnost pozitivne (predmetne) spoznaje ili iskustva Boga onim spoznajnim izvorima što ih Jaspers navodi, smatrajući da sintagme i metafore potonjeg imaju isključivo negativnu vrijednost. Zimmermanna je ovdje zapravo zavelo njegovo antikantijansko stajalište, odnosno, njegov racionalizam u filozofiji religije. Tako je počinio istu grešku kao i njegovi protivnici – agnostici: dok potonji jednostrano odbacuju pozitivnost spoznaje o opstojnosti transcendentnog bića preko tragova što ih um nalazi u iskustvenom svijetu, Zimmermann naprosto odbacuje mogućnost da negativnost (Jaspersovim jezikom: izjalovljenost) iskustva takvog bića dovede do pozitivne spoznaje u sustavu filozofije religije. To je potrebno istaknuti tim više što sam Zimmermann u svojoj metodičkoj pripremi za razvijanje ove discipline jasno određuje zadaću »fenomenologijskog istraživanja fakta religiozne svijesti«, koje bi trebalo obuhvatiti i iracionalne izvore religioznog odnosa, a što je tradicionalna filozofija religije zanemarivala.⁶

Zimmermann je zapravo uvidio da se nastupne pozicije, uza sve razlike u početnim noetičkim postavkama, neoskolastičke i egzistencijalističke filozofije mogu veoma plodno uspoređivati i povezati. Ono što je kod Jaspersa sfera imanentnog obuhvatka u kojem se opstanak osjeća ugrožen, izjalovljen, nepravi te je nastoji prekoračiti slobodnom voljnom odlukom, u Zimmermanna je sfera empirijskog iskustva što se razumno spoznaje i ontološki izražava terminima: vrijeme, promjenljivo, kontingentno (ens contingens), te kao takvo upućuje na izvansvijetni, neovisni i »nekontingentni« (nužni) uzrok. Dosljedan svojem intelektualizmu čak i u filozofiji religije, Zimmermann tumačenjem Jaspersa ipak ne iskorištava činjenicu da osjećaj kontingentnosti usvijetnog bića (in-der-Welt-sein), zadržimo li se na iskustvu egzistencije općenito, prethodi razumnoj spoznaji, te na taj način zatamnjuje (Jaspers: verdunkelt) transparentnost uređenosti svijeta i njegove kauzalne ovisnosti o najvišem biću.

Ipak, sve se narečene zamjerke ublažuju činjenicom da je ovakav način tumačenja pojedinih filozofa ili pak čitavih filozofijskih pravaca karakterističan za Zimmermannovo shvaćanje filozofije. On naime smatra da nije dovoljno

⁶ Usp. *Filozofija i religija* II, Zagreb 1937., 196–198.

dokazivati opravdanost vlastitog mišljenja nego da uz to treba također tumačiti ali i osporavati suprotne stavove.⁷ Tu zadaću namijenio je mnogim svojim djelima, štoviše, moguće je reći da zapravo nema ni jednog njegova djela koje ne sadrži iscrpne prikaze i kritike suprotnih stajališta.⁸

Stoga upravo u tome treba tražiti motive ovakvog tumačenja Jaspersa. Njegova je filozofija Zimmermannu interesantna iz nekoliko razloga: prije svega egzistencijalizam se snažno razvijao u to doba pri čemu se greškom u njega svrstavalo mnoštvo različitih misaonih pravaca (primjerice, Heideggerova filozofija), tako da je Zimmermann imao povoda da sustavno i u jednom dahu obuhvati većinu važnih zbivanja u suvremenoj filozofiji. Nadalje, Jaspersovo je djelo također veoma opsežno, ono zahvaća čitav niz filozofijskih disciplina, presizujući i u psihologiju i u teologiju, a to su sve stalne Zimmermannove teme. Naposljetku, Zimmermann je suočavanjem s Jaspersom pokušao osnažiti moć neoskolastičke filozofije koja je, kada se upuštala u tumačenje Jaspersa, više ukazivala na sličnosti no na ključne razlike (Zimmermann posvećuje pozornost djelu O. Bollnowa *Existenzphilosophie* (1943)).

Rukopis »Jaspersov egzistencijalizam« mogao bi se, uz neznatne preinake kompozicije djela, te uz manje redatorske ispravke, objaviti ili u cjelovitom obliku ili pak u nešto skraćenom obliku.

Drugi zanimljivi rukopis nosi naslov »Uvod u filozofiju«. Premda bi se iz naslova dalo zaključiti da je djelo udžbeničkog karaktera, pregledom sadržaja odmah će se vidjeti da se zapravo radi o prikazu osnovnih pojmova onih filozofijskih disciplina do kojih je najviše stalo samome Zimmermannu. Djelo se sastoji od četiri dijela (podijeljenih na odsjeke, odsjeci pak na članke), naputka i dodatka a opseže oko 380 stranica:

NAPUTAK: Što znači filozofirati?

I. Filozofiranje o istinitom znanju

1. Što je istina, 2. Općenužne istine (u »općoj metafizici«), 3. Možemo li istinito suditi o Bogu, duši...? (u »posebnoj metafizici«)

II. Metafizičke istine o Bogu i duši

III. Etika i filozofija religije

IV. Naravna i nadnaravna /kršćanska/ religija

DODATAK

⁷ Tako Zimmermann kaže da je u zabludi onaj tko misli »da je već samim opravdanjem vlastitog nazora kadar razuvjeriti onoga koji se nalazi u posve drugoj sferi«, *Filozofija života*, Zagreb 1941., 304.

⁸ Tu činjenicu naglašuje i K. Krstić u svojem kratkom prikazu povijesti hrvatske filozofije; usp. K. Krstić, »Filozofija u Hrvatskoj«, *Hrvatska znanost* XVI/1943 Zagreb, 403.

Prvi dio obuhvaća osnovne logičke i ontološke pojmove određene s pozicije noetičkog objektivizma. Istina se određuje kao podudaranje misaonih sa stvarnim odnosima, pri čemu Zimmermann povezuje spoznajni aspekt rasprave o istini (istraživanje spoznajnih moći) i logički aspekt (istraživanje oblika istinite spoznaje). Ovdje zapravo sažima svoje spoznajnoteorijske stavove izrečene u djelima *Opća noetika* i *Nauka o spoznaji*. U drugom dijelu, na temelju osigurane mogućnosti metafizičke spoznaje, Zimmermann ukazuje na poveznicu između noetike i filozofije religije, ističući da se opreke teizma i ateizma, religije i filozofije rješavaju samo ispravnim postavljanjem cjeline filozofijskog sustava (o tome opet više govori u djelu *Filozofija i religija*, poglavito u prvoj knjizi). Na drugi se dio nastavlja treći raspravom o moralnom značenju religije, o čemu kod Zimmermanna nalazimo mnoge tekstove (djela *Religija i život* i *Filozofija života*). Četvrti dio istražuje naravnu i nadnaravnu dimenziju religije, jedan problem o kojemu se često raspravljalo u našoj neoskolastici. Posebno je zanimljiv članak unutar ovog dijela pod naslovom »Filozof i kršćanin« u kojem Zimmermann na izvoran način dokazuje otvorenost kršćanske religije za filozofiju. Rukopis završava »Dodatkom« u kojem Zimmermann donosi razne bilješke uz izrečene misli, a prilaže i manju raspravu o egzistencijalizmu iz koje je vidljivo da ga je od mnoštva filozofijskih pravaca u to doba napose zainteresirao upravo taj.

Djelo je također gotovo u potpunosti spremno za tisak. No, ono u svakom slučaju ne doseže vrijednost Zimmermannova objavljena *Uvoda u filozofiju*. Potonje je djelo obuhvatilo sve filozofijske discipline, grada je u njemu razložena po jednom principu, dodane su bibliografske bilješke, jednom riječju, radi se o uzornom udžbeniku filozofije pisanom doduše s neoskolastičkog stajališta. Ovaj rukopis naprotiv više nalikuje na rječnik filozofije koji navodi i određuje samo ključne pojmove neoskolastičke filozofije premda i u tom obliku nije moguće utvrditi jedinstveni princip razdiobe i međusobnog odnosa disciplina. Rukopis bi zapravo mogao poslužiti kao uvod u Zimmermannovu filozofiju, no za tu svrhu bolje se koristiti njegovim djelom *Temelji filozofije*.

Premda se ne bave isključivo uže filozofijskom tematikom, mislim da nije zgreška ukratko predstaviti i rukopise »Znanost i vjera« i »Temelji religije«. Oba naime donose neke postavke koje su bitne za razumijevanje Zimmermannove filozofije religije.

Točnije govoreći, prvi rukopis sadrži nekoliko poglavlja što osvjetljaju jedan poseban vidik Zimmermannova opusa – filozofiju kulture, odnosno, stav o kulturnoj snazi religije i filozofije. Rukopis (s podnaslovom »O istinama života«) ima oko 570 stranica, a podijeljen je ovako:

UVOD – Filozofske refleksije o suvremenoj kulturi

I. Znanstvene istine u pitanjima vjere

II. Sustavno rješavanje spoznajnog problema

A. Objektivizam

B. Intelektualizam i realizam

C. Metafizika

III. Filozofijska orijentacija života

IV. Završna razmatranja

Pojmovi znanosti i vjere zapravo su suvremeni nazivi za staru opreku *credo* – *intelligo*. Ostavljajući po strani cijelu tradiciju filozofijskog utemeljenja vjeronanja (*credo*), odnosno, teologijskog utemeljenja mišljenja (*intelligo*), Zimmermann u ovome djelu nastoji, sa stajališta neoskolastičke misli, obuhvatiti moguće suvremene konotacije ovih pojmova. Po njegovu mišljenju narečena opreka traži tri razine rasprave: noetičko propitivanje odnosa spoznaje i vjeronanja, zatim pokušaj izgradnje religije kao znanosti, te naposljetku povezivanje spoznaje i vjere u vrijednosti u filozofiji života. Odmah upada u oči da su to zapravo i tri osnovne discipline Zimmermannova opusa. No, budući da različita značenja što ih ovi pojmovi zadobivaju u suvremenoj filozofiji ne ovise više samo o njoj nego i o kulturnopovijesnim okolnostima življenja, Zimmermann je čini se bio prisiljen najprije raspraviti taj vid problema pa je kao uvod u djelo napisao poglavlje »Filozofske refleksije o suvremenoj kulturi«. No, djelo također završava istom tematikom, pa je vjerojatno da glavni tijek rasprave zapravo služi kao potvrda postavki izrečenih na početku i jasno sažetih na kraju djela.

Mislim da je upravo u tome i najveća vrijednost ovoga djela. Ono naime daje mogućnosti da se unekoliko preoblikuju prijašnje Zimmermannove zamisli, pa i konkretni nabačaji sustava filozofije. Početna je, sveutemeljujuća znanost – noetika – određena kao »teorija spoznaje i kritika njezine vrijednosti«. Skrajnji posljedak noetičkih istraživanja jest postavka o mogućnosti metafizičke spoznaje dokazom o načelu kauzalnosti kao analitičkom sudu. Budući da je dakle moguće utvrditi opstojnost transcendentnog bića, u daljnjem je koraku preostalo ukazati na »deontološku vrijednost« Božje opstojnosti tj. dokazati da najviše biće opstoji kao moralni zakonodavac u samoj razumnoj naravi čovjeka (Zimmermann se ovdje koristi analogijom spram Kantova kategoričkog im-

perativa). Cjelokupna bi se ljudska praktička djelatnost trebala tako zasnivati na kršćanskim vrijednostima, napose na ljubavi kao vrhovnom zakonu.⁹

Ovako ugrubo ocrtani osnovni tijek Zimmermannovih misli kroz dugogodišnje razvijanje sustava filozofije, pomućen je, čega je i sam Zimmermann svjestan, upravo suvremenim krizama čovječanstva. Premda je dakle u ljudsku narav usađena spoznaja i ozbiljenje vrijednosti, ipak ne nalazimo izlaz iz »moralnog zla«. Stoga je Zimmermann prisiljen priznati »krizu kulture« (to je naslov njegova djela), utvrđujući da konkretni povijesni događaji niječu proglašena moralna načela (napose je to u njegovo, ali i u naše doba, bilo bjelodano na primjeru malog hrvatskog naroda, o čemu on također često govori). Oslabila je kulturnotvorna moć filozofije i religije, pa ni rješenje njihovih tradicionalnih problema ne ovisi samo o njima nego i o drugim povijesnim čimbenicima, napose ideološkim i političkim.

Zimmermann uviđa da se suvremena kriza korijeni u novovjekovnom subjektivizmu čiji je najradikalniji izdanak *naturalizam*. Naturalizacija je najprije prožela filozofiju kao vodeću i sveobuhvatnu misaonu snagu, a zatim i znanosti napose u obliku isključivog prirodoznanstva: »Od 14. se stoljeća do 17. postepeno razvijao naturalizam. Najprije kao 'preporodno' strujanje poganskog shvaćanja o svijetu i životu. *Priroda* i u njoj čovjekov život obilježuje obrat od srednjovjekovnog mentaliteta u novovjekovni« (str. 2). Pod moderne oblike naturalizma Zimmermann svrstava materijalizam, marksizam, evolucionizam itd. Svima je njima zajedničko to da niječu »duhovnost« ljudskog bića a ističu njegovu »animalnost«. Izraz animalizacije čovjeka u najradikalnijem su obliku ratovi, političke igre moćnika, socijalna ugnjetavanja itd., čemu Zimmermann nalazi mnoge konkretne primjere. Najviše pritom zabrinjava činjenica da se gotovo više nitko ne trudi vratiti povjerenje u moć filozofije jer se i ona sama smatra ideologijom ili barem njezinim konstitutivnim dijelom. Filozofijsko se sukobljavanje odmah proglašuje ideološkom borbom ili pak poprima takve konotacije. Stoga je jedino rješenje, kako se barem čini iz Zimmermannovih rasprava u rukopisu »Znanost i vjera«, prokazati ideologe što se skrivaju pod krinkom filozofa, te povijesne izvore umetanja različitih ideologija u filozofijsko mišljenje: »Nekome je mir značio kapitalističku udobnost i raskoš života... Demokracija je nekima značila parlamentarnu slobodu skupnih spletkarenja za privatne probitke... stvarnu vlast naroda nad samim sobom zamijenila je kolektivna utvara o zakonski izraženoj volji naroda... nastale su i mistifikacije o Europi kao stvarnoj 'bitnosti' čovjeka, kao i tradicionalno veličanje kršćanstva

⁹ Razvoj se Zimmermannova sustava filozofije najlakše uočava u strukturi djela *Filozofija života* koje započinje od noetike a zaključuje se tumačenjem pojma ljubavi.

unatoč socijalno zahirenih oblika« (str. 578). Samo će tako biti moguće osloboditi izvorne filozofijske pojmove (Bog, čovjek, mir, dobro, istina itd.) ideološke manipulacije što je napose uzela maha nakon rata. Prema tome, ozbiljenje moralnih vrijednosti, premda su one sadržane u samome određenju čovjeka, ovisi o nekim okolnostima što su izvanjske u odnosu na samu filozofiju, što znači da se filozofijsko mišljenje mora tako preoblikovati da odgovori na izazov vremena. Glede našeg rukopisa to znači da je potrebno najprije naznačiti kako se značenje filozofijskih pojmova znanosti u vjere mijenja pod utjecajem kulturnopovijesnih okolnosti. Naposljetku, valja reći nekoliko riječi i o opsežnom rukopisu »Temelji religije«. On je podijeljen na tri velika dijela: filozofijski, apologetski i dogmatski. Prvi je dio najopsežniji i sadrži preko 550 stranica, dok druga dva sadrže oko 320 stranica.

Ne ulazeći ovdje u sadržaj ovog rukopisa, naznačit ću samo u čemu je njegova važnost za cjelinu Zimmermannove filozofije. Svoju filozofiju religije on je izgrađivao tijekom cijeloga svojeg života, pri čemu nikada nije do kraja dovršio ono što je navijestio u metodičkim raspravama. Uviđajući, naime, da se filozofija religije mora oslanjati na nekoliko znanosti u njihovu suvremenom obliku, Zimmermann je pokušao svoje istraživanje provesti sustavno poštivanjem posljedaka svake od njih posebice. Cjelokupno je istraživanje stoga nužno provesti s dva vidika: subjektivnog i objektivnog. Prvi ispituje sam »empirijski fakat religijske svijesti«¹⁰ obuhvaćajući fenomenologiju, psihologiju i noetiku, dok drugi propituje opstojnost Božju obuhvaćajući teologiju, metafiziku i djelomice historiju religije. No, u konkretnoj se izvedbi svoje filozofije religije Zimmermann ne drži ovako naznačenog slijeda rasprave nego se pretežno usredotočuje na noetičke temelje metafizike, napose teodiceje kao njezina sastavnog dijela. Na taj način zanemaruje i psihologiju religije i historijski vid postojanja religije, tako da ćemo u njegovu djelu pronaći samo upute o, primjerice, apologetici ili dogmatici. Premda i u ovome rukopisu u prvome, filozofijskom dijelu tek usput spominje psihologiju religije, premda, nadalje, u druga dva dijela često ponavlja glavne stavove prvoga, ovo je ipak, s teološkog gledišta, najcjelovitije njegovo djelo s područja proučavanja religije.

Na kraju, kao zaključak ovoga kratkog prikazivanja ostavštine Stjepana Zimmermanna nakon prve obradbe građe, mogao bih reći da ona sadrži, sudeći po kriteriju važnosti za cjelinu njegove filozofije, dvije vrste rukopisa: one što raspravljaju o temama posve novima u njegovu opusu, ili pak o starim temama na nešto drukčiji način, te one što raspravljaju o tematici iz njegova prijašnjeg opusa ne unoseći veće promjene u njegov zaokruženi sustav filozofije. U prvi

¹⁰ *Filozofija i religija I*, Zagreb 1936., 148.

krug ulazilo bi, prije svega, djelo »Jaspersov egzistencijalizam«, te djelo »Znanost i vjera«. U drugi krug ulazila bi ostala navedena djela. Od velike je važnosti i rukopis autobiografskog karaktera »Autobiografske zabilježke o mojem držanju za vrijeme rata i poslije (za moje prijatelje ovdje i u inozemstvu)« jer rasvjetljuje Zimmermannove odnose spram različitih političkih režima, ili pak pojedinih političkih i javnih ličnosti. Budući da je on djelovao po načelima što ih je teorijski obradio u svojoj praktičkoj filozofiji, odnosno filozofiji kulture, iz tih je zabilježaka moguće upotpuniti sliku o njegovoj »filozofiji srca«. Naposljetku, valja napomenuti da će Zimmermannova ostavština tek tada biti ispravno prosuđena kada se ponovno kritički protumači cijeli njegov, za hrvatsku filozofiju veoma važan, ali upravo u njoj potiskivan i zanemarivan, znanstveni opus.¹¹

FILOZOFIJSKA OSTAVŠTINA STJEPANA ZIMMERMANNNA

Sažetak

U ovome članku autor predstavlja do sada nepoznatu filozofijsku ostavštinu Stjepana Zimmermanna – vodećeg predstavnika hrvatske neoskolastike. Napose daje, na temelju objavljenih Zimmermannovih radova, kratak pregled triju rukopisa iz ostavštine: *Jaspersov egzistencijalizam*, *Uvod u filozofiju* i *Znanost i vjera*. Autor dokazuje da su ova djela važna za cjelokupni njegov opus iz dva razloga: suočavajući se s Jaspersom u prvome djelu, Zimmermann pokušava utvrditi sličnosti neoskolastike i egzistencijalizma, dok u potonja dva upotunjuje svoja stajališta iz filozofije kulture.

DER PHILOSOPHISCHE NACHLASS STJEPAN ZIMMERMANNNS

Zusammenfassung

Der Verfasser versucht in seiner Studie, den Nachlaß Stjepan Zimmermanns, des bedeutendsten kroatischen Neuscholastikers, darzulegen. Der Verfasser bringt anhand der wichtigsten Veröffentlichungen Zimmermanns einen kurzen Überblick über die folgende

¹¹ Zimmermannov život i djelo prikazuje moja monografija *Filozofija Stjepana Zimmermanna*, Zagreb 1993.

aus dem Nachlaß Zimmermanns erhaltene Schriften: *Jaspers' Existenzphilosophie*, *Einführung in die Philosophie* und *Wissenschaft und Glauben*. Es zeigt sich, daß diese drei Schriften für das Gesamtwerk dieses Philosophen am bedeutendsten sind: einerseits eröffnet die Auseinandersetzung Zimmermanns mit Jaspers die Möglichkeit eines Dialogs zwischen Neuscholastik und Existenzphilosophie, andererseits intendiert Zimmermann, in einigen Abschnitten der Werke *Einführung in die Philosophie* und *Wissenschaft und Glauben*, eine der Zeit entsprechende kulturphilosophische Untersuchung zu geben.